

Hodnoty židovských cintorínov a projekt ich obnovy na príklade Nitry

„Prach si a v prach sa obrátiš...“

K. Potoková, Š. Lančarič: *Values of Jewish Cemeteries and Project of their Revitalisation on the Example of Nitra. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 302 – 304, 2009.*

The article refers to the burial habits of the Jewish culture and value of the Jewish cemeteries from the point of view of cultural monuments. It offers an example of the functional and architectural renewal of the approximately 250 years old Jewish cemetery in Nitra. The projects in total number of 8 have been created by students of the 8th Semester of Landscape architecture of Slovak Agriculture University in Nitra in cooperation with Jewish community in Nitra and City of Nitra.

Židovské pohrebné zvyklosti

V judaizme je smrť organickou súčasťou života. Podľa židovskej viery zomiera iba telo, duša sa vracia k svojmu Stvoriteľovi. Všetky úkony spojené s touto udalosťou sú do podrobnosti určené *halachou* a vykonávajú sa podľa dávnych tradícií a zvyklostí. Pohreb sa má uskutočniť čo najskôr a pochováva sa výlučne do zeme na židovskom cintoríne. Zákon zakazuje iný spôsob, napríklad kremáciu. Založenie cintorína patrilo k najdôležitejším povinnostiam každej náboženskej obce, pretože jej mŕtvi členovia nesmeli ostať bez miesta posledného odpocínku (Doležalová, 1991).

Telo zosnulého položia na zem, obyčajne na slamu a bdejú pri ňom členovia pohrebného bratstva (*chevra kadiša*). Po rituálnej očiste (*tahara*) ho oblečú do bieleho pláteneho rubáša (*tachrichim*), ktorý je pre všetkých rovnaký, neexistujú rozdiely medzi bohatými a chudobnými. Potom uložia mŕtveho do truhly z nehoľovaných dosák, pod hlavu sa obyčajne dáva vrecúško s hlinou zo Svätej zeme, na oči a ústa drobné čriepky, aby zlý duch nemohol vniknúť do tela. V niektorých regiónoch sa do ruky mŕtveho dáva halúzka, aby sa mohol vykopať v deň zmŕtvychstania. Do hrobu sa nekladú žiadne ozdoby, šperky ani iné predmety. Syn alebo najbližší mužský príbuzný zomretého odrieka v synagóge smútočnú modlitbu *kadiš* nasledujúcich jedenásť mesiacov. Je zvykom po roku od pohrebu postaviť náhrobný kameň.

Na hroby sa nekladú kvety, ale drobné kamienky, v niektorých komunitách aj s trsom trávy. Je to

spomienka na čin praotca Jáko, ktorý pochoval manželku Ráchel počas putovania púšťou a jej pozostatky chcel pred divou zverou uchrániť tým, že na rov nakládol kamene. Nie je zvykom chodiť na cintorín veľmi často, hroby predkov sa navštevujú najmä pri príležitosti výročia ich úmrtia, alebo pred niektorými významnými sviatkami židovského kalendára. Vtedy sa odriekava zádušná modlitba *kadiš* a zapaluje kahanec (Schreiber, Féner, 1984).

Židovské cintoríny na Slovensku

Na území Slovenska sa zachovalo 693 židovských cintorínov. Žiaľ, mnohé z nich sú poškodené, znesvätené, zničené vandalmi. Náhrobné kamene často rozkradli miestni podnikavci a možno sa stretnúť aj s narušením hrobových jám, ako dôsledkom barbarických činov jednotlivcov, ktorí dodnes veria naivným príbehom o pokladoch ukrytých v židovských hroboch. Cintoríny sa nachádzajú vo všetkých regiónoch Slovenska, aj na najodľahlejších miestach, kde slúžia ako kamenní svedkovia niekdajšieho židovského osídlenia. Každý cintorín je iný: na niektorých sú výpravné náhrobky prominentných židovských občanov, kým na iných sú jednoduché náhrobníky. Dôležité a stále nepreskúmané cintoríny sú roztrúsené na severovýchode Slovenska, v regióne so silným židovským osídlením pred 2. svetovou vojnou. Žiaľ, holokaust spôsobil, že v mnohých obciach už nemá kto navštevovať hroby a starať sa o ne (www.slovak-jewish-heritage.org).

Historické dedičstvo Nitry

V Nitre na začiatku sídliska Klokočina je jeden z najväčších židovských cintorínov na Slovensku. Dostoje, k nebu sa týčiace, ale i vekom naklonené, aj vandalmi zničené kamenné dosky strážia pokoj zosnulých už vyše dvestopäťdesiat rokov. Je v nich skamenená história židovskej komunity, ktorá tu oddávna žila a aktívne sa zapájala do spoločenského a hospodárskeho života mesta. Nič jej pôsobenia bola násilne prerhnutá v období 1942 – 1945, keď z Nitry a okolia odviekli a v koncentračných táboroch umučili okolo šesťtisíc židovských obyvateľov. Ich pamiatku pripomína pamätník neďaleko vchodu do cintorína, postavený r. 1951, pri ktorom sa každoročne koná smútočná tryzna.

Podľa literárnych prameňov je na Židovskom cintoríne v Nitre vyše päťtisíc hrobov, mnohé z nich sú dokladom dobového kamenárskeho umenia. Okrem hebrejských nápisov a znakov sa na nich zachovali slovenské, maďarské aj nemecké texty dokumentujúce životnú púť, spoločenské postavenie a zamestnanie osôb, ktoré sú tam pochované (Gergelyi, 1969). Návštevníci z celého sveta sa s úctou pristavujú pri jedinečnej pamiatke, tumba rabína Ezechiela Banetha (1773 – 1854), ktorý zomrel s povestou svätca. V hornej, ortodoxnej časti cintorína, je honosný náhrobok známeho nitrianskeho filantropa Jozefa Engela (1836 – 1905) a jeho manželky. Sú tam aj hroby potomkov slávnych rabínskych rodín, napríklad dynastie Katzovcov, ktorí dali svetu učencov, hroby významných právnikov, podnikateľov, lekárov, ktorí sa zaslúžili o hospodársky rozmach mesta, napríklad Eugena Dukesza, zakladateľa Sociálnodemokratickej strany v Nitre, či advokáta Dr. Szilágyiho, starostu Nitry v r. 1931. Je tam aj veľa hrobov, ktoré dnes už nikto nenavštevuje. Na mnohé z nich po vojne pribudli smútok vyvolávajúce nápisy: mená rodinných príslušníkov, ktorí prešli peklom holokaustu a neodpočívajú v rodnej zemi.

Rekonštrukcia cintorína

Cintoríny sú ako knihy, ak v nich človek vie čítať. Ani židovský cintorín nie je výnimkou. Má čo povedať aj dnešnému obyvateľovi a návštevníkovi Nitry, regiónu aj Slovenska. Kus histórie, nenahraditeľné dedičstvo, ktoré je povinnosťou súčasníka zachovať pre budúcnosť. Pretože postupne ho nahľodáva zub času, a tak sú mimoriadne aktuálne kroky smerujúce k jeho obnove. Židovská náboženská obec v Nitre sa v spolupráci s mestom rozhodla pristúpiť k obnove cintorína, najmä vstupných priestorov, drobnej architektúry, mobiliáru, chodníkov a zelene.

Architektonické návrhy riešenia cintorína vytvorili študenti 4. ročníka Katedry záhradnej a krajinnej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. Počas letného semestra 2008 vypracovali osem návrhov riešených v dvoch variantoch, z ktorých jeden vybrali a ďalej rozpracovali, druhý ostal vo forme štúdie.

Príprava a riešenie projektu

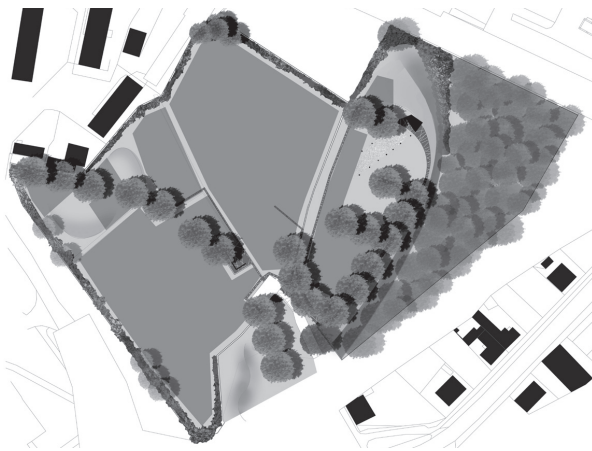
Študenti sa najskôr oboznámili s riešenou lokalitou, jej históriou a židovskými pohrebnými a pietnymi zvyklosťami. Potom zástupcovia Židovskej obce v Nitre sformulovali požiadavky na prevádzku a funkčnosť cintorína i okruhy problémov, ktoré by mala projektová dokumentácia riešiť.

Dvojice študentov sa úlohy zhostili zodpovedne, sčasti s ohľadom na vážnosť témy a sčasti i zo záujmu, nakoľko podobná práca nie je ani zďaleka každodenná, a preto bola pre nich obrovskou výzvou.

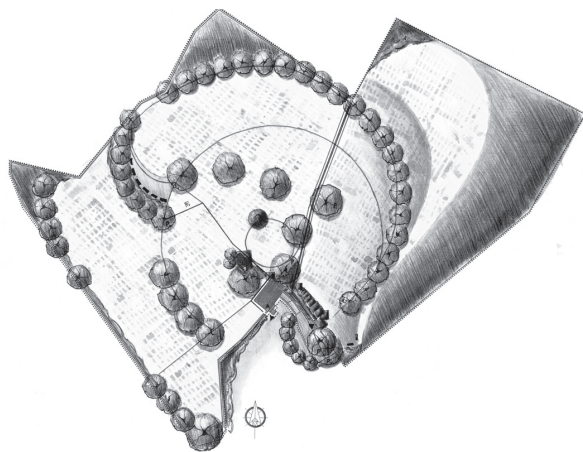
V priebehu semestra sa tvorivý potenciál študentov záhradnej a krajinnej architektúry naplno prejavil nielen pri spracúvaní predprojektovej prípravy územia (in-

Židovský cintorín v Nitre, vpravo vzadu vidno pamätník holokaustu. Foto: Š. Lančarič

Dva študentské projekty riešenia obnovy Židovského cintorína v Nitre

ventarizácia druhov rastlín a návrhy drevín na asanáciu s vyčíslením ich spoločenskej hodnoty podľa vyhlášky MZP SR č. 24/2003 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny), v tvorbe výkresov širších vzťahov, analýz územia, výkresov súčasného stavu, ale hlavne v príprave návrhov riešení. Dvojice návrhov boli koncipované tak, že jeden návrh rešpektoval zadanie a požiadavky investora a v druhom mohli študenti uplatniť svoju tvorivosť a cit pre priestor a jeho tvorbu. V každom prípade sa museli vyriešiť komunikačné vzťahy, priestorové členenie cintorína a prepojenie neologickej a ortodoxnej časti, ktoré sú situované v dvoch výškových úrovniach. Hlavný komunikačný ťah bolo treba doplniť o vedľajšie, prepájajúce významné hroby na cintoríne a zväziť materiálové riešenie povrchov komunikácií a infiltračných povrchov. Výber mobiliáru (lavičiek, drobných odpadových nádob, nádob na kamene a utytie rúk, informačného

systému a pod.), jeho tvaroslovie, použitý materiál a osadenie v priestore významnou mierou ovplyvnilo celkový zámer autorov návrhov.

Po schválení návrhov stáli študenti pred ďalšou neľahkou úlohou – vybrať sortiment rastlín – drevín a krovín, aby boli ekologicky vhodné, splňali priestorové požiadavky (veľkosť, habitus), a zároveň esteticky (farebne, textúrou a štruktúrou) cintorín citlivo dopĺňali a nesnažili sa mu dominovať, nakoľko sila a *genius loci* židovského cintorína sa skrýva v kameni...

Návrhy druhového zloženia boli naozaj rôznorodé, boli tam zastúpené napr. jarabiny (*Sorbus aria*, *S. aucuparia*), lipy (*Tilia x euchlora*, *T. tomentosa* 'Brabant'), javory (*Acer platanoides*, *A. campestre* 'Elsrijk'), hlošina (*Eleagnus angustifolia*), kalina (*Viburnum x burkwoodii*), tavelník (*Spiraea x vanhouttei*) a z popínavých drevín napríklad brečtan (*Hedera helix*) a zemlezb (*Lonicera henryi*).

Hodnotenie projektov

Výsledné návrhy obnovy Židovského cintorína v Nitre sa posudzovali na viacerých úrovniach. Po ohodnotení vedúcim ateliéru na konci semestra ich autori predstavili zástupcom Židovskej náboženskej obce v Nitre, ktorí ich mohli priamo na mieste vyhodnotiť. Študenti mali možnosť naostro si vyskúšať, čo to znamená obhájiť svoju prácu a odborný názor, ako aj pružne reagovať na pripomienky. Bola to pre nich veľmi cenná skúsenosť.

Výsledky spolupráce medzi Židovskou náboženskou obcou v Nitre, Katedrou záhradnej a krajinskej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva v Nitre a Mestom Nitra (návrhy riešenia, tak ako boli spracované študentmi 4. ročníka) a prípadná ďalšia syntéza nápadov spolu s citlivým prístupom k riešenej ploche ako jednej z významných kultúrnych pamiatok Nitry, vytvorili solídny predpoklad na dôstojnú obnovu Židovského cintorína v Nitre.

Literatúra

- Doležalová, J.: Úcta k živým i mrtvým (židovské zvyky a inštituce při pohřbívání. In: Židovská ročenka 5751 (1990 – 1991). Praha : Rada ŽNO v ČR, 1991, s. 64 – 72.
- Gergelyi, O.: Nitra. Bratislava : Vydavateľstvo Šport, 1969.
- Schreiber, S., Féner, T.: És beszéld el fiadnak. Zsidó hagyományok Magyarországon. Budapest : Corvina Kiadó, 1984, 153 p. ISBN 963 13 1834 6.
- www.slovak-jewish-heritage.org

Mgr. Katarína Potoková, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra
katarina.potokova@uniag.sk
Ing. Štefan Lančarič, PhD., Útvar hlavného architekta mesta Nitra, Štefánikova trieda 60, 950 06 Nitra
lancaric@msunitra.sk